

УДК 930.1:123.1/.2

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2021.1.ant.249-266>

Прегледни рад

Примљен: 20. 3. 2020.

Прихваћен: 3. 3. 2021.

Чедомир АНТИЋ

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

chedomir.antic@gmail.com

Контрафактуална историја као део научне дисциплине

АПСТРАКТ: Са појавом прве алтернативне историје Србије и тематског броја једног књижевног часописа посвећеног историји супротстављеној чињеницама појавила се и потреба да овај феномен буде сагледан и са историографског становништа. У овом раду представљене су историјске и теоријске основе контрафактуализма у историографији и књижевности Европе и САД-а.

Кључне речи: контрафактуално, алтернативна историја, Тукидид, Ливије, Исак Дизраели, Винстон Черчил, Најл Фергусон, Кетрин Галагер, Александар Недељковић

Поводом седамдесетогодишњице победе над фашизмом, проф. др Предраг Ј. Марковић написао је текст на једну од омиљених српских тема – пуч 27. марта 1941. и још увек постојеће парадигме о „кобном дану који је скупо коштао српски народ“, те „славном дану у коме су Југословени/Срби пружили отпор који је, колико год био неуспешан, последично безмерно допринео савезничкој победи“.¹ Тај текст, објављен у Културном додатку *Политике*, садржао је разложна разматрања неколико могућих праваца историјског тока који, на основу расположивих знања, историјских аналогја и логич-

1 У историографији су се неколико година раније јавиле интерпретације, засноване на дипломатској грађи савезника Трећег рајха насталој током лета 1940. године, према којима је међу силама Осовине постојао консензус око тога да Краљевина Југославија неће постојати у Новом светском поретку. Mile Bjelajac, „25. i 27. mart i Aprilski rat – Gde su koreni podeljenih pogleda?“, *27. mart 1941. sedamdeset godina kasnije*, zbornik radova, (ISI: Beograd, 2012), 167.

ких промишљања, стављају под сумњу оба споменута тумачења – контрафактуално и есхатолошко.² После овог текста за тему су се заинтересовали и други медији. Посебно је била примећена емисија „Око“ на РТС-у у којој су поред Предрага Ј. Марковића учествовали и економиста др Горан Николић и књижевник Вуле Журић, као и фељтон у *Недељнику* који су током пола године писали аутори књиге *Алтернативна историја Србије*.³ Занимање за ову књигу било је изванредно.⁴ За кратко време продата су два тиража, а почетком 2021. нови издавач је објавио треће, проширено издање. Првобитна очекивања су тако значајно премашена.

Књига *Алтернативна историја Србије* из 2016. била је пионирско дело у српској јавности, мада су у књижевности постојали одређени покушаји, а одбрањена је чак и једна докторска дисертација на ову тему. Двоброј часописа *Градац* из 2015. у целости је посвећен контрафактуалној историји.⁵ Неколико година касније, књижевник Марко Видојковић је објавио роман *Е, баш вам хвала* у коме је представио контрафактуални развој догађаја према ком је СФР Југославија наставила да постоји и у 21. веку.⁶

У свету писање алтернативне историје није новина. Прихваћено је још од тридесетих година 20. века, када се у њему огледао Винстон Черчил – школовани историчар афирмисан много пре него што је постао ратни премијер Велике Британије. Черчил је писао о контрафактуалном развоју догађаја према коме су Конфедеративне америчке државе победиле у Америчком грађанском рату (1861–1865).⁷

2 Текст је поново доступан на: Predrag Marković, „Šta bi bilo sa Srbima bez puča 27. marta 1941“, *Nedeljnik*, 27. 3. 2016, datum pristupa 25. 5. 2020, <https://arhiva.nedeljnik.rs/nedeljnik/portalsnews/peda-markovic-sta-bi-bilo-sa-srbima-bez-puca-27-marta-1941/>

3 „Око: Kako bi izgledala Dražina Jugoslavija“, RTS, 18. 5. 2015, datum pristupa 25. 5. 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=qCCV4YHihd8>; Predrag J. Marković, Čedomir Antić, „Alternativna istorija Srbije – feljton“, maj–decembar 2015. godine, *Nedeljnik*, datum pristupa 25. 5. 2020, <https://arhiva.nedeljnik.rs/velike-price/portalsnews/da-je-prihvacen-plan-z-4-da-li-je-moglo-da-bude-drugacije>

4 Predrag J. Marković, Čedomir Antić, *Alterantivna istorija Srbije*, (Beograd: Nedeljnik, 2016)¹⁻²; Предраг Ј. Марковић, Чедомир Антић, *Алтернативна историја Србије*, проширено и допуњено издање са мапама, (Београд: Лагуна, 2021)³.

5 *Часопис Градац, Виртуелна историја: да се догодило другачије*, бр. 196–197, (Чачак), 2015.

6 Marko Vidojković, *E baš vam hvala*, (Beograd: Laguna, 2017).

7 Ernest B. Furgurson, “How the South Won the Civil War”, *Historynet*, Autumn 2011, datum pristupa 2. 3. 2021, <https://www.historynet.com/churchill-imagines-how-the-south-won-the-civil-war.htm>

У наше време запажену контрафактуалну историју објавио је један од најутицајнијих историчара света Најл Фергусон.

Аутори су сагласни да од седамдесетих година 20. века почиње раздобље прихватања и укључивања контрафактуалних анализа у научну методологију, па су чак и судови ангажовали историчаре да „контрафактуалним анализама формулишу исправљање историјских неправди“.⁸ Појава компјутера навела је поједине наставнике у САД-у да ученицима као задатак поставе израду симулација алтернативног развоја појединих историјских процеса. Кетрин Галагер један од модерних извора историјског контрафактуализма препознаје у радovima војних историчара у Француској и Пруској крајем 18. и почетком 19. века.⁹ Она сматра да је одатле овај жанр прешао у историографију, па у модерну књижевност, раширивши се потом на остале европске културе, у Сједињене Државе и даље.¹⁰ Овоме је свакако допринела и појава теорије игара, четрдесетих година 20. века дефинисане као „грана примењене математике која се служи моделима за проучавање међусобног утицаја и дејства формалних импулсивних структура (‘игре’) или као грана економске теорије посвећена анализи процеса одлучивања мањег броја актера“.¹¹ Теорија игара је примењена у разним друштвеним наукама, а пре свега у економији. Ипак, кад је реч о историографији њена примена је до наших дана савим ограничена.

Занимљиво је да су „ратне игре“ биле јако популарне међу аристократијом и богатим светом у западној Европи крајем 18. и по-

-
- 8 Catherine Gallagher, *The Counterfactual Imagination in History and Fiction*, (Chicago-London: The University of Chicago Press, 2018), 1. - Дејвид Кар у познатој студији “History, Fiction, and HumanTime: Historical Imagination and Historical Responsibility” заступа становниште: „Дужност историчара да каже истину у принципу не може бити испуњена“. David Carr, “History, Fiction, and Human Time: Historical Imagination and Historical Responsibility”, *Ethics of History*, eds D. Carr, T. R. Flynn, R. A. Makkreel, (Illinois: Northwestern University Press, 2004), 247. Ипак, исти аутор у даљем тексту студије наглашава условност и релативност оваквог закључка тврдећи да наративи могу бити тачни и да их као такве не дисквалификује сама чињеница да су наративи. Такође, тврди да није дозвољена ни свака употреба имагинације (маште) приликом писања историје. Carr, “History, Fiction, and Human Time”, 257.
- 9 Тако је Клаuzeвиц инсистирао не само на познавању онога што се догодило у историји ратовања већ и на промишљању о ономе што се могло догодити. Gallagher, *The Counterfactual Imagination*, 5.
- 10 Gallagher, *The Counterfactual Imagination*, 3.
- 11 Roger B. Myerson, *Game Theory: Analysis of Conflict*, (Harvard University Press, 1991), vii, 1.

четком 19. века. Засноване на стварним историјским догађајима, оне су отварале питање контрафактуалног исхода.¹²

Упркос значајним именима која су у историографији и књижевности писала на теме овог жанра, доминантно је његово потпуно одбацавање од већине научника. Велики Едвард Кар, на чијој књизи *Шта је историја?* су стасале генерације историчара широм света, назвао је оваква промишљања „салонском игром“.¹³ Едвард П. Томпсон, писац знаменитог дела *Стварање енглеске радничке класе*,¹⁴ критикујући детерминизам у друштвеним наукама, заједно са њим одбацује и „контрафактуалне фикције“.¹⁵ Томпсон је чак измислио и једну кованицу на немачком (*geschichtenscheissenschlopf*), коју је применио настојећи да обухвати све ове приступе које одбацује.¹⁶ На другој страни, једној таквој „салонској игри“ посвећена је читава једна научна конференција на Универзитету у Принстону са темом „Шта ако? Контрафактуализам и рана историја Америке“, одржана од 20. до 21. марта 2001. године.¹⁷

Поједини аутори су приметили и како су највећи критичари контрафактуалне историје научници наклоњени детерминизму. Избегавајући да признају да у анализи догађаја, процеса и посебно одлука историјских личности, разматрају и хипотетичке алтернативе, историчари, према њиховим речима, или нису искрени или су им

12 Paul Schuurman, “Models of war 1770-1830: the birth of wargames and the trade-off between realism and simplicity”, 7. Sep 2017, datum pristupa 2. 3. 2021, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01916599.2017.1366928>, 442–445.

13 Martin Bunzl, “Counterfactual History: A User’s Guide”, *The American Historical Review*, Vol. 109, No. 3 (June 2004), 845.

14 Edward P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, (Toronto: Penguin Books, 1991). - *Национална географија* сврстала је ово дело међу 20 најутицајнијих књига у историји науке. „Која књига је најутицајније научно дело свих времена?“, *National Geographic Srbija*, 13. 11. 2015, datum pristupa 1. 7. 2020, <https://www.nationalgeographic.rs/vesti/7385-koja-knjiga-je-najuticajnije-naucno-delo-svih-vremena.html>

15 Томпсон пише: „системске анализе и структурализми, са њиховим моментима силе; контрафакталним фикцијама; економетријским и клеометријским наклоностима – све те теорије шапају преко програмираних рута од једне статичне категорије ка другој“. Edward P. Thompson, *The Poverty of Theory and Other Essays*, (London: Merlin Press, 1978).

16 „Све оне заједно су Geschichtenscheissenschlopf – ‘неисторијско срање’.“ Аутор *Стварања енглеске радничке класе* конструисао је тако нови термин. Thompson, *The Poverty of Theory*.

17 “What If? Counterfactualism in American History”, Princeton, New Jersey March 2001, datum pristupa 29. 5. 2020, <https://history.columbian.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs3151/f/downloads/Silverman%20CV.pdf>

методолошки приступи непотпуни. Кетрин Галагер примећује да је у модерно време контрафактуално размишљање само добило нове, у извесној мери науци прилагођене форме. У време метафизичких дебата из 16. и 17. века овакво размишљање је било сасвим природно и у духу хришћанског учења, будући да је у извесном смислу мирило свемогућност неспорно постојећег Бога са човековом слободном вољом са постојањем ђавола и зла.¹⁸ Филозофи из друге половине 17. века објашњавали су деловање Бога и могућност неочекиваног, па чак и алтернативног тока историје концептом „теодикеје“ (theodicy, /θi:ˈɒdɪsi/) божије освете/казне.¹⁹ Разлог за то што аналитички филозофи током друге половине 20. века понекад преузимају аргументе из метафизичке дебате, Кетрин Галагер објашњава њиховом жељом да конструкцијом „могућих историјских светова“ дају смисао претпоставкама о прошлости или тврдњама да свака хипотеза о „узрочности у историји сместа чини и контрафактуалну тврдњу“.²⁰ Уосталом, не ради се увек о спекулацији, већ и о потреби да „знања о прошлости буду употребљена за планирања будућности“.²¹ Овакав приступ присутан је последњих деценија и у праву. Чак је скована и синтагма „контрафактуално правно-историјско промишљање“.²²

Поред назива „алтернативна историја“ укореењен је и термин „контрафактуална“, дакле „противчињенична“ или „нечињенична“ историја. У многим западноевропским језицима постоји и кованица *uchronie / uchronia / uchronía*. Одатле и енглески израз *Uchronia*. Потекло из старогрчког, он представља време које фактички не постоји. Пошто „не-време“ код нас као израз постоји у форми „невреме“ и означава лоше време или олују, тешко је пронаћи адекватан синоним. Сличност са речју „утопија“, која се намеће, буди асоцијацију на хрватски превод овог израза – „нигдина“. Њега је својевремено похвалио и наш велики познавалац историје античке књижевности Милош Ђурић. Можда бисмо могли *укронију* да преведемо као „небивано“ или „небивање“. Наш народ је некада за мало изгледне, немогуће ствари

18 Gallagher, *The Counterfactual Imagination*, 4. - Лајбниц је у 17. веку тврдио да „не треба жалити због неког историјског исхода, зато што Бог види и суди о свим истовременим могућностима бирајући међу њима најбољу“. Исто, 6.

19 Лајбниц између осталог разматра и судбину Рима у случају да Секст Тарквиније није силовао Лукрецију. Gottfried Wilhelm Leibniz, *Theodicy*, (Cosimo, 2009).

20 Gallagher, *The Counterfactual Imagination*, 4.

21 Исто, 5.

22 Исто, 6.

говорио „не бива“, али као што видимо, могуће је о њима нешто претпоставити или размишљати.

Књига *Алтернативна историја Србије* наишла је и на негативне критике, најалост углавном са тоталитарних маргина српског друштва.²³ Извесна београдска историчарка је на једном месту рекла како су њени аутори представили сопствене „историчарске мокре снове“. Историја није егзактна, она је научна дисциплина, а не наука, њу не чине само истраживање архивских докумената или разматрање егзактних природних сила и мерљивих друштвених кретања. Историчари таква разматрања ретко уносе у своје радове, а када то чине уздржавају се од ширења теме у том правцу.²⁴ Ипак, није увек било тако.

Разматрања алтернативних праваца у историји сежу у античку давнину. Историчари су препознали контрафактуална промишљања у старогрчкој филозофији.²⁵ Чак је постојао термин *εἰκος* (*eikos* - εἰκός, τὸ εἰκός) који је значио „вероватно“, „могуће“ и „разумно“. Пронађена су оваква размишљања код Платона и Аристотела, као и код историчара Тукидида. Према појединим ауторима, контрафактуална историја у античкој књижевности тако је чак и старија од првих утопија које углавном везују за време раног хеленизма.²⁶ Један аутор је још 1981. избројао чак двадесет места у делу *Пелопонески рат* у којима је „син Олоров“ разматрао алтернативни развој историјских догађаја.²⁷ Поједини аутори тврде да је овакав начин раз-

23 Аутори су оптуживани за ревизионизам, фашизам и екстремни национализам. Критике је већ побрао Марковић са својим првим текстом: Miloš Babović, „Alternativna istorija Predraga J. Markovića“, datum pristupa 25. 5. 2020, <http://www.sustinapasijansa.info/2015/05/alternativna-istorija-predraga-j-markovica/>. Да би касније са сличних адреса, на прилично немушт и псеудонаучан начин, била представљана и књига Jelena Lalatović, „Alternativna istorija – tradicionalni identitet, O knjizi *Alternativna istorija Srbije* Predraga J. Markovića i Ćedomira Antića“, *REČ*, 86.32, 2016, 249–258.

24 Cass R. Sunstein, “Historical Explanations Always Involve Counterfactual History”, *Journal of the Philosophy of History*, Volume 10: Issue 3, 2016, 439.

25 *Probabilities, Hypotheticals, and Counterfactuals in Ancient Greek Thought*, ed. Victoria Wohl, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).

26 Marília P. Futre Pinheiro, “Utopia and Utopias: a Study on a Literary Genre in Antiquity”, *Authors, Authority, and Interpreters in the Ancient Novel: Essays in Honor of Gareth L. Schmeling*, eds Shannon N. Byrne, Edmund P. Cueva, Jean Alvares, (Eelde: Barkhuis, 2006), 148–149.

27 Robert Tordoff, “Counterfactual history and Thucydides”, *Probabilities, Hypotheticals, and Counterfactuals in Ancient Greek Thought*, ed. Victoria Wohl, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 106.

мишљања „важан аспект Тукидидовог стила“.²⁸ Атински генерал и историчар разматрао је, између осталог, шта би се догодило да Перикле није умро на почетку рата, те да није било Сицилијанске експедиције или наставка рата после ње. Занимљиво је да је Тукидид углавном разматрао могућности неповољније од стварности.

На прелазу у *нову еру*, Тит Ливије, писац славне историје Рима *Од оснивања Града*, разматрао је алтернативни ток историје у коме је Александар Велики преживео болест од које је у стварности преминуо у Вавилону 323. године пре Христа, па је након тога одржао своје апокрифно обећање и заратио са Римљанима из освете, али и како би покоравањем Апенинског полуострва, Сицилије и Картагине довршио освајање (познатог) света. Ливије је ово разматрање завршио закључком да би због природе уређења две државе и начина ратовања њихових војски, Александар Велики на концу био поражен.²⁹ Као аргумент могла му је послужити судбина једног хеленистичког монарха, Александровог млађег рођака, без сумње једног од највећих античких војсковођа – Пира краља Епира – чији се поход на Италију, и поред тешко извојеваних победа, завршио фактичким поразом.³⁰

У 11. веку кардинал Петар Дамијан написао је књигу *De Divina Omnipotentia*³¹ у којој разматра моћ Свевишњег размишљајући да ли би она била довољна да промени прошлост, па да тако у алтернативном историјском току Рим не буде основан. Аутору се таква могућност чинила незамисливом.

На прелазу у *нови век* Жоанд Марторел (Joanot Martorell), витез и писац из Валенсије, написао је роман *Тиранд у белом* (*Tirant lo Blanch*). Овај витешки роман на каталонском, који је 1490, четврт века после ауторове смрти, довршио један његов пријатељ, представио је дела витеза, чије је име постало наслов. Тирандовом заслугом османска војска, на челу са султаном Мехмедом Другим, остала

28 Исто, 107.

29 Titus Livius, *Ab Urbe Condita Libri*, IX, sections, 17–19. - Ова контрафактуална тема била је итекако присутна у римској историографији и књижевности. Nikolaus L. Overtoom, "A Roman Tradition of Alexander the Great Counterfactual History", *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 52, no. 3: (2012), 203–212.

30 *Virtuelle Antike. Wendepunkte der Alten Geschichte*, Hrsg. Kai Brodersen, (Darmstadt, 2000).

31 Pier Damiani, *De divina omnipotentia. L'omnipotenza divina*, (Saonara Il Prato, 2013).

је поражена, Цариград сачуван за хришћански свет, а Турци коначно протерани у Азију.³²

Међу историчарима су у модерно доба контрафактуалном историјом почели да се баве најпре писци војне историје. Крајем 18. века. Ипак, за првог историчара који је промовисао овај жанр сматрамо Исака Дизраелија,³³ оца познатог британског премијера. Он је 1823. објавио чланак под насловом „О историји догађаја који се нису догодили“.³⁴ Дизраели је у овом есеју представио раније споменуто Ливијево контрафактуално промишљање о замишљеном рату између царства Александра Великог и Римске републике. Аутор је препоручио овакве спекулације у војној историји, а као циљ је видео сагледавање разних аспеката историјског развоја и подстицање читалаца да не верују у утицај среће или провиђења на историјске догађаје.³⁵

Француски писац Луј Жофроа (Louis-Napoléon Geoffroy-Château, 1803–1858) написао је 1836. *Историју светске монархије: Наполеон и освајање света (1812–1832)*.³⁶ У овој књизи аутор пише о Наполеоновој победи у Русији до које је дошло у алтернативном историјском сценарију, годину дана пре стварног пораза. Три године касније, 1814, уместо да буде прогнан на Елбу, Наполеон је повео своје армије на Британију. Касније је успоставио универзално царство.

Јунак првог познатог контрафактуалног романа на енглеском језику сведочи о алтернативном свету из 1845. у коме су песници лорд Бајрон, Перси Шели и Џон Китс и даље живи.³⁷ У Сједињеним Државама први роман на тему алтернативне историје објављен је 1895. године. Према његовој радњи, историја полази другачијим,

32 *The White Knight: Tirant Lo Blanc by Martí Joan de Galba and Joanot Martorell*, Project Gutenberg, 62,158 free ebooks, datum pristupa 16. 5. 2020, <http://www.gutenberg.org/ebooks/378>

33 Исаак Дизраели (Isaac D'Israeli 1766–1848), писац и библиофил. Books by Disraeli, Isaac, datum pristupa 26. 6. 2020, <http://www.gutenberg.org/ebooks/author/6393>

34 Isaac D'Israeli, "Of a History of Events which have Not Happened", *A Second Series of Curiosities of Literature: Consisting of Researches in Literary, Biographical and Political History; of Critical and Philosophical Inquiries; and of Secret History*, (London, 1823); Catherine Gallagher, "War, Counterfactual History, and Alternate History Novels", *Field Day Review* 3 (2007), 54.

35 Gallagher, "War, Counterfactual History".

36 Louis-Napoléon Geoffroy-Château, *Histoire de la Monarchie universelle: Napoléon et la conquête du monde (1812–1832)*, (1836).

37 Књига је објављена 1845. године, најновије издање појавило се 2014. Nathaniel Hawthorne, *P.'s Correspondence*, (Createspace Independent Pub, 2014).

непредвиђеним током када досељеници у Вирџинији проналазе велике количине злата и стварају утопијско друштво.³⁸

Пишући *Модерну утопију* 1905. Херберт Џорџ Велс сместио је алтернативну историјску радњу у савршену копију нашег света, где је само историја другачија.³⁹ Било је то свега пет година након што је Макс Планк поставио познату Квантну хипотезу.⁴⁰ Мотивисан истим идејама као Томас Мор, Велс је савршени свет тражио у другим универзумима, уместо у водама непознатих океана.

Могло би се рећи да се прекретница у развоју овог жанра, бар кад је реч о ауторима историчарима, догодила када је сер Џон Сквајер 1931. објавио сабране списе разних историчара и писаца под насловом *Да се догодило другачије*.⁴¹

Алтернативне историје су током Другог светског рата, истински тоталног сукоба глобалних размера, постале део пропагандног настојања страна које су својим становницима представљале дистопијски свет будућности у коме је друга страна победила. Развој науке донео је нова утемељења књижевницима који су алтернативне историје смештали у друге универзуме, али и друга времена која је често било могуће изменити.

У новије време аутори какав је Исак Асимов популаризовали су ову тему, којој су посвећена многобројна филмска и телевизијска

38 Castello Holford, *Aristopia: A Romance-History of the New World*, (Arena Publishing Co., 1895).

39 H. G. Wells, *A Modern Utopia*, (Lincoln: University of Nebraska Press, 1967).

40 Patterson Charmayne, Mickens Ronald, "Counterfactual History is Consistent with Physics", APS March Meeting 2017, abstract id. T1.227, datum pristupa 16. 5. 2020, <https://ui.adsabs.harvard.edu/abs/2017APS..MART1227P/abstract>

41 Џон К. Сквајер (1884–1958) био је британски писац и песник. John Collings Squire, *If it had happened otherwise*, 2nd edition, (London: Sidgwick and Jackson, 1972). Оригиналнo овај зборник је садржао једанаест есеја. Међу њима и Черчилов "If Lee Had NOT Won the Battle of Gettysburg", у ком разматра историју након замишљене победе конфедералних снага у Америчком грађанском рату. Остале текстове пишу писци и, у мањем броју, историчари. Теме су везане за Француску револуцију – Луј Шеснаести „је имао атом снаге“ и „бег у Варен је успео“. Краљица Мери од Шкотске „удала се“, према једном есеју, за дон Јохана од Аустрије. Мавари су „победили“ снаге реконквисте – била је могућност разматрана у следећем. Наполеон је после Ватерлоа „побегао“ у Њујорк, па одатле са Боливаром ослободио Јужну Америку. Фридрих Трећи од Пруске, отац Вилхелма Другог, „није имао канцер“. Генерални штрајк у Британији је „успео“ па је она постала комунистичка република. Бајрон је „постао“ грчки краљ. И коначно – Бут је „промашио“ Линколна. У америчком издању избачен је један, а додата су још три есеја. Од тог времена потиче још један назив за жанр и чест наслов књига на ову тему: „Ако...“ ("If...").

остварења. У наше време актуелан је роман Филипа К. Дика *Човек у високом замку* из 1962, на основу кога је до 2019. године снимљено четири сезоне популарне серије.⁴² Заплет овог романа почиње након што на прекретници Другог светског рата нацистичка Немачка произведе и употреби нуклеарно оружје. Свет је од тада углавном подељен између сила Осовине и живи алтернативну историју. У овом роману постоје додире између алтернативних токова историје – дистопијског света у којем владају силе Осовине и света чија се историја не разликује од наше. Владимир Набоков је написао роман о Северној Америци која је делом остала у границама царске Русије.⁴³ Почетком 21. века амерички писац Едвард П. Џонс је објавио роман у коме је једну противчињеничну имагинацију искористио да представи питања од великог политичког и културног значаја за дубоко подељено друштво Сједињених Држава.⁴⁴

Сведоци смо бар двадесетак глобално познатих дела на контрафактуалне теме, која су често имала екранизације. У филмској уметности оне су готово увек интегрисане са жанром научне фантастике.⁴⁵

У историографији је о овом феномену, који је присутан од времена Тукидида, настало више теоријских расправа.⁴⁶ Италијански

42 Philip K. Dick's novel, *The Man in the High Castle*, (New York: G. P. Putnam's Sons, 1962).

43 Vladmiri Nabkov, *Ada, or Ardor: A Family Chronicle*, (New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 2011).

44 Edward P. Jones, *The Known World: A Novel*, (New York: Harper Collins Publishers, 2003).

45 Запажени су следећи филмови: *Hitler – Dead or Alive*, Nick Grinde dir., 1943, Charles House Productions, SAD; *Fatherland*, Christopher Menaul dir., 1994, Eis Film, Eis Film, Home Box Office (HBO), SAD; *Once Upon a Time in Hollywood*, Quentin Tarantino, dir., 2019, Columbia Pictures, Bona Film Group, Heyday Films, Visiona Romantica, SAD; *Resistance*, Amit Gupta dir., 2011, Big Rich Films, Film Agency for Wales, Square One Entertainment, Britain; *The Place Promised in Our Early Days*, Makoto Shinkai dir., 2004, CoMix Wave Inc., Japan; *Anonymous*, Roland Emmerich dir., 2011, Columbia Pictures, Anonymous Pictures, Centropolis Entertainment, Relativity Media, Studio Babelsberg Motion Pictures, Germany.

46 William Joseph Collins, "Paths Not Taken: The Development, Structure and Alternate Aesthetics of Alternative History", 1990; Aleksandar Nedeljković, "British and American Science Fiction Novel 1950–1980 with the Theme of History", 1994; Edgar V. McKnight, "Alternative History: The Development of a Literary Genre", 1994; Karen Hellekson, "The Alternate History", 2001; Edgar L. Chapman and Carl B. Yoke, "Classic and Iconoclastic Alternate History Science Fiction", 2003; Giampaolo Spedo, "The Plot Against the Past: An Exploration of Alternate History in British and American Fiction", 2009. - Од великог је значаја и целовита синтеза посвећена контрафактуалном у историографији која је 2015. објављена на немачком

филозоф Бенедето Кроче је разматрао логику алтернативних праваца историографије у контрафактуалним анализама. Препознао је систем и развио модел ових промишљања.⁴⁷ Теорија књижевности је током протеклих тридесет година, бар кад је реч о англо-саксонској науци, добила важне студије о овој теми.⁴⁸

У зборнику, објављеном пре једну деценију, посвећеном контрафактуалном концепту у науци и умености, аутори су га препознали у књижевности, на филму, у лингвистици, физици, филозофији и историји.⁴⁹ Поједини географи пишу и о контрафактуалној географији.⁵⁰ Контарфактуална историографија започела је са разматрањима војних историчара пре више од четврт миленијума. Крајем 20. века објављен је и један обиман преглед разматрања савремених историчара о могућим исходима познатих догађаја војне историје.⁵¹ Треба нагласити да су поједине међу најзначајнијим одлукама у историји (посебно војној) донесене на основу погрешног или револуционарно другачијег тумачења ранијих историјских искустава – што у основи значи контрафактуалних хипотеза.⁵²

језику. Johannes Dillinger, *Uchronie: Ungeschehene Geschichte von der Antike bis zum Steampunk*, (Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh GmbH, 2015).

- 47 Benedetto Croce, "Necessity' in History", *Philosophy, Poetry, History: An Anthology of Essays*, (London, 1966), 557; Gallagher, "War, Counterfactual History", 56.
- 48 Paul K. Alkon, *The Origins of Futuristic Fiction*, (Athens, GA: Georgia UP, 1987), пружа преглед историје утопија и контрафактуалних тема у француској књижевности. Gavriel Rosenfeld, *The World Hitler Never Made: Alternate History and the Memory of Nazism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005); Gallagher, "War, Counterfactual History", 53–66; Hilary Dannenberg, *Coincidence and Counterfactuality*, (2008); Christopher B. Smith, *The Development of the Reimaginative and Reconstructive in Historiographic Metafiction: 1960–2007*, (2010). Једну цењену синтезу ширих оквира на немачком и енглеском језику написао је Андреас Видман: Andreas Martin Widmann, *Kontrafaktische Geschichtsdarstellung: Untersuchungen an Romanen von Günter Grass, Thomas Pynchon, Thomas Brussig, Michael Kleeberg, Philip Roth und ... Ransmayr, Studien zur historischen Poetik*, (Universitätsverlag Winter GmbH Heidelberg, Auflage, 2009); Kathleen Singes, "What If? and Beyond: Counterfactual History in Literature", *The Cambridge Quarterly*, Volume 40, Issue 2, 2011.
- 49 *Counterfactual Thinking - Counterfactual Writing*, eds Dorothee Birke, Michael Butter, Tilmann Köppe (Berlin–Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, 2011).
- 50 David Gilbert, David Lambert, "Counterfactual Geographies", *Journal of Historical Geography* 36/3 (2010), 245–52.
- 51 *What If, The World Foremost Military Historians Imagine What Might Have Been*, ed. Robert Cowley, (New York: Berkley Trade, 2000).
- 52 Рецимо, нико међу римским војсковођама и политичарима није очекивао да ће Ханибал 218. године пре Христа започети копнени рат и то у Италији. Сукоб Рима и Цариграда у време Великог раскола из 1053/54. био је испрва разуме-

У класичном делу *Историја и друштвена теорија* Питер Берк у поглавље „Централни проблеми“ смешта разматрање под насловом Чињенице и фикције. Позивајући се на Хајдена Вајта, Берк прихвата да, колико год настојали да се децентрирају и ослоне на изворе, „историчари – слично песницима, романописцима или драмским писцима – организују своје приказе прошлости око заплета који се понављају или *mythoi*“.⁵³ Сводећи интерпретацију историје пре свега на текстуални конструкт, Берк даје за право друштвеним теоретичарима и историчарима који су писали средином 20. века закључивши: „Другим речима, граница између чињенице и фикције, подривена је у нашој тзв. постмодерној ери. (Или, алтернативно, ми тек сада видимо да је та граница била увек отворена.)“⁵⁴

Други наш савременик, познати историчар Најл Фергусон (Niall Campbell Ferguson, 1964) објавио је књигу есеја под насловом *Виртуална историја*.⁵⁵ Фергусон разматра могуће исходе историјских догађаја, одбацујући детерминизам и утицај разних сила на историјске догађаје, сводећи их углавном на деловање човека. Контрафактуални метод употребио је и у својој каснијој монографији посвећеној Првом светском рату. Настојећи да докаже значај утицаја појединаца на преломне историјске догађаје који су довели до глобалног оружаног сукоба до тада невиђених размера, он разматра могуће правце историјског развоја који би уследили њиховим појединачним другачијим одлукама.⁵⁶ Због изнесених погледа на контрафактуалну историју Фергусон је наишао на бројне негативне критике.

Упркос томе, велики број аутора није сагласан са овом нерасположеном већином. Тако је филозоф Елиазар Уејнриб, не тако

ван као раније, краткотрајне кризе у односима међу два црквена средишта. За Први светски рат се веровало да ће бити кратак и динамичан, као и ратови вођени крајем 19. века. Стаљин је претпостављао да Хитлер следи логику Бизмаркове спољне политике. Верује се да је председник Кенеди у време кубанске кризе (1962. године), под утицајем литературе коју је тада читао, доносио одлуке у страху од сценарија неконтролисане кризе каква је била јулска 1914. године.

53 Piter Berk, *Istorija i društvena teorija*, (Beograd: Equilibrium, 2002), 131; Hayden W. White, *Metahistory*, (Baltimore, Md., 1973), 167, 177.

54 Berk, *Istorija i društvena teorija*.

55 *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*, ed. Niall Ferguson, (London: Picador, 1997). - Занимљиво је и разматрање француских аутора: Pierre Singaravélou, Quentin Deluermoz, *Pour une histoire des possibles. Analyses contrefactuelles et futurs non advenus du passé*, (Le Seuil, 2016).

56 Niall Ferguson, *The Pity of War, Explaining the World War I*, (New York: Basic Books, Revised ed. edition, 2000), xiv, 45, 52.

давно, закључио како се „чини да контрафактуална историографија данас цвета“.⁵⁷ Његова колегиница Ненси Картврајт, професорка на Универзитету Дарам, примећује да је, кад је реч о економији, контрафактуалност изузетно популарна тема.⁵⁸ Данас је активан и специјализовани сајт посвећен алтернативној историји, који примећује и цитира и академска заједница.⁵⁹ Када данас (почетком 2021. године) на једном од највећих интернет портала посвећених науци – гугл академику (<https://scholar.google.com/>) – потражимо „контрафактуалну историју“ (counterfactual history) добићемо незанемарљивих 152.000 линкова.⁶⁰

Резиме

Овај рад представља анализу историографских и теоретских основа контрафактуалног приступа у историјској науци и публицистици, као и увид у развој овог поља, наративе и кључне ауторе. Представљене су и специфичности контрафактуалне историје у српској култури. Аутор приказује теоретске основе модерне контрафактуалне историје као дела научне дисциплине. Анализира и дела Кетрин Галагер, Најла Фергусона и Елиазара Уејнриба и наводи примере контрафактуалног размишљања код Тукидида, Жоанда Марторела, Пјера Дамијана, Луја Жофроа, Исака Дизраелија и Винстона Черчила. У закључку је дата оцена употребљивости контрафактуалне историје у савременој историјској литератури.

57 Elazar Weinryb, "Historiographic Counterfactuals", *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, ed. Tucker, (Chichester, 2009), 109; Georg Christoph Berger Waldenegg, "What-If? Counterfactuality and History", *Counterfactual Thinking - Counterfactual Writing*, 130. - Ове теме постале су незаобилазан део популаризације историје. Malcolm Gladwell, *Revisionist History*, datum pristupa 20. 8. 2020, <http://revisionisthistory.com/>

58 Nancy Cartwright, "Counterfactuals in Economics: A Commentary", *Causation and Explanation: Topics in Contemporary Philosophy*, 4th ed., eds Joseph K. Campbell, Michael O'Rourke, Harry S. Silverstein, (Cambridge, 2007), 191; Berger Waldenegg, "What-If?", 130.

59 *Uchronia, the Alternate History List*, datum pristupa 24. 6. 2020, <http://www.uchronia.net/>; Singles, "'What If?' and Beyond", 180.

60 Научно утемељени, али помало немодерни „историцизам“ заступљен је са тек 155.000 линкова.

Literature

- Alkon, Paul K. *The Origins of Futuristic Fiction*. Athens, GA: Georgia UP, 1987.
- Babović, Miloš. „Alternativna istorija Predraga J. Markovića“. Datum pristupa 25. 5. 2020. <http://www.sustinapasijansa.info/2015/05/alternativna-istorija-predraga-j-markovica/>
- Berger Waldenegg, Georg Christoph. “What-If? Counterfactuality and History”. *Counterfactual Thinking - Counterfactual Writing*, eds Dorothee Birke, Michael Butter, Tilmann Köppe. Berlin–Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co., 2011.
- Berk, Piter. *Istorija i društvena teorija*. Beograd: Equilibrium, 2002.
- Bjelajac, Mile. „25. i 27. mart i Aprilski rat – Gde su koreni podeljenih pogleda?“ *27. mart 1941. sedamdeset godina kasnije*, zbornik radova. Beograd: ISI, 2012.
- Books by Disraeli, Isaac. Datum pristupa 26. 6. 2020. <http://www.gutenberg.org/ebooks/author/6393>
- Bunzl, Martin. “Counterfactual History: A User’s Guide”. *The American Historical Review*, Vol. 109, No. 3 (June 2004).
- Carr, David. “History, Fiction, and Human Time: Historical Imagination and Historical Responsibility”. *Ethics of History*, eds David Carr, T. R. Flynn, R. A. Makkreel. Illinois: Northwestern University Press, 2004.
- Cartwright, Nancy. “Counterfactuals in Economics: A Commentary”. *Causation and Explanation: Topics in Contemporary Philosophy*, 4th ed., eds Joseph K. Campbell, Michael O’Rourke, Harry S. Silverstein. Cambridge, 2007.
- Charmayne, Patterson. Ronald, Mickens. “Counterfactual History is Consistent with Physics”, APS March Meeting 2017, abstract id. T1.227. Datum pristupa 16. 5. 2020. <https://ui.adsabs.harvard.edu/abs/2017APS..MAR.T1227P/abstract>
- Collings Squire, John. *If it had happened otherwise*, 2nd edition. London: Sidgwick and Jackson, 1972.
- *Counterfactual Thinking - Counterfactual Writing*, eds Dorothee Birke, Michael Butter, Tilmann Köppe. Berlin–Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co., 2011.
- Croce, Benedetto. “Necessity in History”. *Philosophy, Poetry, History: An Anthology of Essays*. London, 1966.
- *Časopis Gradac, Virtuelna istorija: da se dogodilo drugačije*, br. 196–197. Čačak: Umetničko društvo Gradac, 2015 (cyrillic)
- D’Israeli, Isaac. “Of a History of Events which have Not Happened”. *A Second Series of Curiosities of Literature: Consisting of Researches in Literary, Biographical and Political History; of Critical and Philosophical Inquiries; and of Secret History*. London, 1823.
- Damiani, Pier. *De divina omnipotentia. L’onnipotentia divina*. Saonara Il Prato, 2013.

- Dannenberg, Hilary. *Coincidence and Counterfactuality: Plotting Time and Space in Narrative Fiction*. University of Nebraska Press, 2008.
- Dick, Philip K. *The Man in the High Castle*. New York: G. P. Putnam's Sons, 1962.
- Dillinger, Johannes. *Uchronie: Ungeschehene Geschichte von der Antike bis zum Steampunk*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh GmbH, 2015.
- Ferguson, Niall. *The Pity of War, Explaining the World War I*. New York: Basic Books, Revised edition, 2000.
- Furgurson, Ernest B. "How the South Won the Civil War". *Historynet*, Autumn 2011. Datum pristupa 2. 3. 2021. <https://www.historynet.com/churchill-imagines-how-the-south-won-the-civil-war.htm>
- Futre Pinheiro, Marília P. "Utopia and Utopias: a Study on a Literary Genre in Antiquity". *Authors, Authority, and Interpreters in the Ancient Novel: Essays in Honor of Gareth L. Schmeling*, eds Shannon N. Byrne, Edmund P. Cueva, Jean Alvares. Eelde: Barkhuis 2006.
- Gallagher, Catherine. *The Counterfactual Imagination in History and Fiction*. Chicago-London: The University of Chicago Press, 2018.
- Gallagher, Catherine. "War, Counterfactual History, and Alternate History Novels". *Field Day Review* 3 (2007).
- Geoffroy-Château, Louis-Napoléon. *Histoire de la Monarchie universelle: Napoléon et la conquête dumonde (1812-1832)*. (S. n., 1836).
- Gilbert, David, David Lambert. "Counterfactual Geographies". *Journal of Historical Geography* 36/3 (2010).
- Gladwell, Malcolm. *Revisionist History*. Datum pristupa 20. 8. 2020. <http://revisionisthistory.com/>
- Hawthorne, Nathaniel. *P's Correspondence*. Createspace Independent Pub, 2014.
- Holford, Castello. *Aristopia: A Romance-History of the New World*. Arena Publishing Co., 1895.
- Jones, Edward P. *The Known World: A Novel*. New York: Harper Collins Publishers, 2003.
- „Koja knjiga je najuticajnije naučno delo svih vremena?“ *National Geographic Srbija*, 13. 11. 2015. Datum pristupa 1. 7. 2020. <https://www.nationalgeographic.rs/vesti/7385-koja-knjiga-je-najuticajnije-naucno-delo-svih-vremena.html>
- Lalatović, Jelena. „Alternativna istorija – tradicionalni identitet, O knjizi Alternativna istorija Srbije Predraga J. Markovića i Čedomira Antića“. *Reč* 86.32, 2016.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Theodicy*. Cosimo, 2009.
- Livius, Titus. *Ab Urbe Condita Libri*, IX, sections, 17–19.
- Marković, Predrag J., Čedomir Antić. *Alterantivna istorija Srbije*. Beograd: Nedeljnik, 2016.

- Marković, Predrag J., Čedomir Antić. *Alterantivna istorija Srbije*, prošireno i dopunjeno izdanje sa mapama. Beograd: Laguna, 2021. (cyrillic)
- Marković, Predrag J. Antić, Čedomir. „Alternativna istorija Srbije - feljton“. *Nedeljnik*, maj–decembar 2015. godine. Datum pristupa 25. 5. 2020. <https://arhiva.nedeljnik.rs/velike-price/portalnews/da-je-prihvacen-plan-z-4-dali-je-moglo-da-bude-drugacije>
- Marković, Predrag. „Šta bi bilo sa Srbima bez puča 27. marta 1941“. *Nedeljnik*, 27. 3. 2016. Datum pristupa 25. 5. 2020. <https://arhiva.nedeljnik.rs/nedeljnik/portalnews/peda-markovic-sta-bi-bilo-sa-srbima-bez-puca-27-marta-1941/>
- Myerson, Roger B. *Game Theory: Analysis of Conflict*. Harvard University Press, 1991.
- Nabkov, Vladmiri. *Ada, or Ardor: A Family Chronicle*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 2011.
- „Oko: Kako bi izgledala Dražina Jugoslavija“. RTS, 18. 5. 2015. Datum pristupa 25. 5. 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=qCCV4YHihd8>
- Overtoom, Nikolaus L. “A Roman Tradition of Alexander the Great Counterfactual History”. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 52 no. 3 (2012). doi: 10.1556/aant.52.2012.3.2
- *Probabilities, Hypotheticals, and Counterfactuals in Ancient Greek Thought*, ed. Victoria Wohl. Cambridge University Press: Cambridge, 2014.
- Rosenfeld, Gavriel. *The World Hitler Never Made: Alternate History and the Memory of Nazism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Schuurman, Paul. “Models of war 1770-1830: the birth of wargames and the trade-off between realism and simplicity”, 07 Sep 2017, 442–445. Datum pristupa 2. 3. 2021. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01916599.2017.1366928>
- Singaravélou, Pierre, Quentin Deluermoz. *Pour une histoire des possibles. Analyses contrefactuelles et futurs non advenus du passé*. Le Seuil, 2016.
- Singles, Kathleen. “‘What If?’ and Beyond: Counterfactual History in Literature”. *The Cambridge Quarterly*, Volume 40, Issue 2, 2011.
- Smith, Christopher B. “The Development of the Reimaginative and Reconstructive in Historiographic Metafiction: 1960–2007”. Dissertation, The Ohio State University, 2010.
- Sunstein, Cass R. “Historical Explanations Always Involve Counterfactual History”. *Journal of the Philosophy of History*, Volume 10: Issue 3, 2016.
- *The White Knight: Tirant Lo Blanc by Martí Joan de Galba and Joanot Martorell*, Project Gutenberg, 62,158 free ebooks. Datum pristupa 16. 5. 2020. <http://www.gutenberg.org/ebooks/378>
- Thompson, Edward P. *The Making of the English Working Class*. Toronto: Penguin Books, 1991.
- Thompson, Edward P. *The Poverty of Theory and Other Essays*. London: Merlin Press, 1978.

- Tordoff, Robert. "Counterfactual history and Thucydides". *Probabilities, Hypotheticals, and Counterfactuals in Ancient Greek Thought*, ed. Victoria Wohl. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- *Uchronia, the Alternate History List*. Datum pristupa 24. 6. 2020. <http://www.uchronia.net/>
- Vidojković, Marko. *E baš vam hvala*. Beograd: Laguna, 2017.
- *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*, ed. Niall Ferguson. London: Picador, 1997.
- *Virtuelle Antike. Wendepunkte der Alten Geschichte*, Hrsg. Kai Brodersen. Darmstadt, 2000.
- *What If, The World Foremost Military Historians Imagine What Might Have Been*, ed. Robert Cowley. New York: Berkley Trade, 2000.
- "What If? Counterfactualism in American History". Princeton, New Jersey March 2001. Datum pristupa 29. 5. 2020. <https://history.columbian.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs3151/f/downloads/Silverman%20CV.pdf>
- Weinryb, Elazar. "Historiographic Counterfactuals". *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, ed. Tucker. Chichester, 2009.
- Wells, H. G. *A Modern Utopia*. Lincoln: University of Nebraska Press, 1967.
- White, Hayden W. *Metahistory*. Baltimore, Md., 1973.
- Widmann, Andreas Martin. *Kontrafaktische Geschichtsdarstellung: Untersuchungen an Romanen von Günter Grass, Thomas Pynchon, Thomas Brussig, Michael Kleeborg, Philip Roth und ... Ransmayr, Studien zur historischen Poetik*. Auflage: Universitätsverlag Winter GmbH Heidelberg, 2009.

Summary

Čedomir Antić

Counterfactual History as a Part of the Legitimate Scholarly Discipline

ABSTRACT: The emergence of the first alternative history of Serbia and the thematic issue of a literary journal devoted to counterfactual history drew attention to the necessity to analyze this phenomenon from a historiographical perspective. This paper outlines the historical and theoretical foundations of counterfactualism in European and American historiography and literature.

KEY WORDS: Counterfactual, Alternative History, Thucydides, Livy, Isaac D'Israeli, Winston Churchill, Niall Ferguson, Catherine Gallagher, Aleksandar Nedeljković

This article analyzes the historiographical and theoretical basis of counterfactual thinking in historiography and literature, as well as the development of these topics, narratives, and their main authors. Additionally, specific features of counterfactual history in Serbian culture are also examined. The author presents the theoretical foundation of modern counterfactual history as part of a scholarly discipline. He also analyzes the works of Catherine Gallagher, Niall Ferguson, and Elazar Weinryb and lists and describes the historical examples of counterfactual thinking, from Thucydides, Joanot Martorell, and Pier Damiani, to Louis Geofroy-Château, Isaac D'Israeli, and Winston Churchill. The article concludes with an assessment of the usability of the counterfactual history in contemporary historical literature.